

БОЖАНА ЋИРИЋ

БОЈАЦИЈСКИ ЗАНАТ У КРАЉЕВУ

Наш народ је показао изванредан пример вештине у изнаглажењу материјала од кога се добијају боје. Свака генерација је на бази свога искуства додавала нешто ново, тако да се у том дугом стваралачком процесу дошло до боја које се благим тоновима и хармоничним склопом својих прелива скоро не разликују од оних које налазимо у природи. Оне не само да пријатно делују, него су и врло постојане, тако да их ни најсавршенији процеси анилинских боја нису надмашили.

О бојацијском занату у Краљеву, као и средствима која су сеоске жене употребљавале за добијање појединих боја, биће говора на наредним страницама овога рада. Излагања се заснивају искључиво на усмена казивања краљевачког бојације Јована Кубуровића и жена познатих краљевачких бојација Марије Живковић и Јулке Терзић, као и на сећањима старијих сеоских жена о бојењу природним бојма. Веома интересантне податке добили смо и од Привредне коморе у Краљеву, где је укратко дат историјат развитка занатства за срез жички и град Краљево од 1900. до 1945. године.

Изрази „боја“ и „бојадисати“ су турског порекла. Један од најстаријих података код нас о бојацијском занату имамо у Сарајеву. У Гази Хусреф беговој вакуфнами из 1531. године међу сведоцима помиње се и један бојација по имену Мухамед. Постоји и други податак који говори да је бојацијски еснаф 1746. године приредио излет.¹

ЗАНАТЛИЈСКИ ЕСНАФИ

Све краљевачке занатлије биле су укључене у занатлијски еснаф, који је основан 29. јуна 1910. године, а носио је име „Занатлијски еснаф за срез жички и град Краљево“. Занатлијски еснаф је основан са намером да унапређује интересе занатства, да води рачуна да ученици и помоћници њихових чланова уредно похађају школу, тј. да се стара о општем стручном образовању својих чланова према помоћном особљу. Поред тога, еснаф је давао мишљења пореским органима о висини порезе сваког свог члана, што је имало великог утицаја на ове органе, јер је мишљење еснафа по овом питању било од пресудног значаја за коначно одређивање висине пореза.

У Краљеву су, због недовољног броја занатлија, оснивани претежно мешовити еснафи. Бојације су, на пример, биле у заједничком еснафу са берберима, лимарима, шлосерима и механичарима. Било је и покушаја неких краљевачких занатлија да се издвоје из мешовитих еснафа, али до тога није дошло због слабо развијених заната и недовољног броја занатлија. Једино су крајем 1905. године успели да се издвоје кројачи од терзија и да оснују свој еснаф.²

ПРОЦЕС БОЈЕЊА

Бојење вегетабилним бојама, као вид широко развијене домаће привреде, задржао се отприлике до краја XIX века. Бојације са којима смо разговарали нису бојиле овим бојама. Једино се Мара Живковић сећа да јој је муж причао да је као шегрт покојног Милентија Ракића ишао са њим и „негде испод Маглича копали су неку траву, касније је туцали, кували и од ње добијали лепу жуту боју“. Овде се вероватно радило о такозваној „салпак“ трави, коју су наше сељанке брале, туцале, кувале и од ње добијале жуту боју. Док су бојације бојиле анилинским бојама, жене са села су се најраније

служиле природним — вегетативним бојама. Спектар ових боја био је јако мали. Ту се појављују ове основне боје: црна, црвена, жута, плава и браон.

За бојење сељанке су брале зрело биље, које су за овај поступак посебно припремале. После брања биље се суши, а затим туца у дрвеној ступи. Овако добивен прах раствара се са мало воде, а настала „каша“ сипа се у казан, бакрач или посебан земљани суд и то у кипућу воду. Пошто боја мало проври, у суд се ставља пређа намењена за бојење.

Црна боја

Постоји неколико начина добијања црне боје. Најраспрострањенија је употреба јовове или жешљеве коре. Истучана јовова или жешљева кора раствори се у мало воде, па овако настала „каша“ сипа у припремљени суд за бојење у коме ври вода. Овде се ставља „гајалица“, а затим наквашена вуна, која је припремљена за бојење. Присуство „гајалице“ је потребно да би се добила лепа црна боја. У противном случају, без „гајалице“, добија се светлија или како кажу сељанке „дигер“ боја.

Исти поступак бојења је у љусци младих ораха, али се овом приликом не ставља „гајалица“, па се добија лепа браон боја.

Моравно-мастиљава (затворено тегет) боја

Ова боја добија се од зрелих зрна „автовине“, која се беру у јесен. Зрна се самелу или „испрште“, па се кувају у изворској или текућој води. Када се та маса добро раскува, пажљиво се процеди — да би се остранили остаци од биљке, па се успе у њу мало кухињске соли и поново стави да проври. Пређа се претходно потопи у хладној води, затим се вади и добро исцеди и спушта у припремљену воду која ври у казану. У казану остаје „колико кључ да прође“. После тога суд се скида са ватре, прекрије се чистим крпама и остави да се охлади. Охлађена пређа се вади из суда, добро испере и остави да се суши. Тегет боја добијала се и бојењем у чивиту (овим су бојиле и сеоске жене и бојације у граду). Чивит, који је у чврстом стању, раствори се у мало воде (на један килограм пређе ставља се 200 грама чивита). У бакрачу, који је припремљен да се у њему боји, ври вода и у њу се сипа растворен чивит. Наквашена и добро исцеђена

пређа ставља се у кипућу воду са чивитом и пусти да ври око један час. После тога склања се са ватре, оставља да се охлади и на крају испира у неколико вода. Најбоље је испирање у текућој води. Која ће се нијанса тегет боје добити, зависи од количине чивита и дужине кувања пређе у боји.

Црвена боја

Казивачи нису знали рећи тачан поступак бојења у броћу, за који кажу да се најчешће употребљавао за добијање црвене боје. Старије жене у селу сећају се да су за лепу црвену боју користиле кору од бреста. Поступак је исти као код бојења осталим биљем. За добијање црвене боје до проналаска анилинских боја сеоске жене куповале су у граду црвену боју у праху која се звала »L' skala«. Ову боју растварале су у сирћету. У исто време у бакрачу ври вода помешана са расолом. (Расо се додаје да се при бојењу боја не би отирала). Када вода са овако припремљеном бојом у суду почне да ври, ставља се претходно наквашена пређа.

Жута боја

Жута боја добија се од љуске црног лука. Пошто се љуске добро раскувају у води, успе се „гајалица“, па се претходно добро наквашена и исцеђена пређа ставља у овако припремљену кипећу воду. Присуство и количина „гајалице“ говори каква ће се нијанса жуте боје добити. Ако је мања количина „гајалице“, добија се светло жута боја, у супротном — тамнија боја, боја луковине. Ако се памучна тканина боји у луковини, а затим испере у цеђи, добија се тако звана „мед-боја“.

Жута боја у неким селима добија се још и од дудовог лишћа. Поступак је исти као код бојења у луковини.

Лужење пређе — бељење

Лужење — бељење пређе састоји се у томе што се у земљи ископа рупа и у њу ставља ред тежине, ред пепела, пазећи при томе да пепео буде равномерно распоређен. Овако припремљена пређа прелива се кипућом водом. После једног или два дана стајања пређе у земљи, пређа се откопава, вади и испира у неколико вода.

Иако је бојење биљем било постојаније и чистије, ипак се готово сасвим занемарило, јер је бојење анилинским бојама брже, лакше и постоји знатно већи спектар анилинских боја.

БОЈАЦИЈСКА РАДЊА

Бојацијске радње су обично биле у центру града. Из даљине се могло видети о каквој је радњи реч, јер је на вратима о ексеру увек била окачена обојена пређа. Фирма је, поред имена и презимена бојација, садржавала и неку врсту мнемоничног средства, цртеж у боји, који представља бојацију са кецељом и „мешаљком“ (специјални штап од лесковог дрвета за мешање вуне при бојењу). Ове фирме су биле јако упечатљиве и редовно скретале пажњу пролазника. Бојацијске радње садржавале су три основне просторије.

Дућан је већа просторија у коју се улази директно са улице. У њему су дугачке тезге, по зидовима рафови за смештај небојене вуне и дугачке мотке о које се веша обојена вуна. На тезги је вага за мерење пређе, а у углу окачена „боланца“ — кантар за мерење веће количине пређе. У дућану је и гвоздена пећ или плехана „бубљара“, која се ложила само у време највећих мразева. Од особља у дућану се налазио мајстор, мајсторица и калфа. Калфа је у одсуству мајстора најчешће наплаћивао (издавао и примао робу).

Радионица је зидана чатмара са отвореним кровом, без тавана — да би пара несметано излазила кроз кров. У њој су смештени зазидани казани, чији број зависи од тога колико је мајстор разграњао посао. Постоје радионице са 5—6 казана, чија је запремина и до 800 литара. Поред казана, у овој просторији налазиле су се и „мешаљке“, „чабрњак“ (врста обрамиче која је служила за преношење мокре пређе и за доношење воде), „чакље“ — мотке на које се ослања „чабрњак“, дрвени „чабар“ за доношење воде, дрвени „шавољ“ за вађење обојене пређе из казана „вргови“ за доливање воде у казан и корита за прање памука. „Чабар“ и „шавољ“ су направљени од дрвених дужица чија запремина може да буде и до 50 литара.

Новије бојење вршено је у дрвеним судовима помоћу водене паре. Посуђе за бојење мора бити добро опрано и изрибано — да би се боја при бојењу боље „ватала“ за пређу. Из овог разлога се за сваку боју употребљавао други казан. Казани су поклапани дрвеним круговима или бакарним тепсијама, па су преко тога стављани старији текстилни предмети.

Сушара је, насупрот радионици, која је због испаравања одвојена од дућана, увек уз дућан. У сушари су мотке о које се веша пређа која ће се сушити. Мотке су дугачке 3,5 до пет метара. На средини просторије је велика гвоздена пећ, која је морала бити добро наложена. Када је леп и сунчан дан, пређа се суши напољу (на ветру и сунцу). До скоро се пређа једино тако и сушила, пошто се добро исцеди у центрифуги.

Бојацијски ђуп је био претеча казана у коме се бојила вуна. У Краљеву је употребљаван пре једног века, тако да данас нико од бојација не зна како се боји у њему. Бојење вуне вршено је свакога дана, а примање и издавање материјала само петком (пијачним даном у Краљеву). Када је, пак, сезона бојења, када је велика гужва, бојена вуна издавала се и другим даном, а бојило се „од јутра до сутра и јело се с'ногу“.

Обележавање материјала

Када се вуна донесе на бојење, бојација је био дужна да изда признаницу. Те признанице зову се „рабоши“. Рабош је комад лесковог дрвета, дебљине великог прста, а дужине око 12 сантиметара. Састоји се из два дела. Једног већег, који је остајао мајстору и зове се „квочка“, и мањег, који је даван муштерији и зове се „пиле“. Облика је правоуглог паралопипеда, са чије су три стране различити зарези-знаци, којим се „споразумевају“ мајстор и муштерија. На једној страни обележен је знак бојације (сваки бојација има свој карактеристичан знак — знак фирме), на другој страни је урезима назначен новац, а са треће је број „парчета“ вуне која је донесена на бојење. Некада овај број рабош није садржавао, јер се из ознаке које означавају новац одмах зна о којој је количини вуне реч. Којом ће бојом вуна бити обојена, показивао је крај вуне везиван за „главу квочке“. Овај комад вуне звао се „мустра или белег“. Бојација је на овај начин „уписивао“ знакове за фирму и цену на рабошу. Прво узме рабош, држи га левом руком, а десном „уписује“ знакове“ према „глави“ рабоша, а тако се и чита. Урези увек иду правим браздама — линијама, и то вертикалним и косим. Никада нема хоризонталних уреза, јер тај правац не допушта ни уздужна влакнаста структура дрвета, као ни саставак између „квочке“ и „пилета“. Са једне стране на рабошу се изреже новац, са друге стране фирма, односно знак бојације. Фирма бојације Живојина Терзића је обележена овим знаком:

Знаци на рабошу који представљају цену су следећи:

Зкан X је представљао пет динара или пет хиљада.

Знак I је представљао хиљаду динара.

Знак / је представљао 10 динара или 10 пара.

Од положаја знака (I), тј. да ли је испред или иза знака (X) такође зависи број.

На пример: Знак XI, одговара цифри 6.000.

Знак IX одговара цифри 15 или 1.500.

Знак XIII/// одговара цифри 8.800.

Уколико бојација одјави радњу, односно из било којих разлога напусти посао, знак на рабошу — фирма се губи. За извршени рад муштерија је плаћао у новцу, а за време рата плаћало се у натури.

ОВЛАЂИВАЊЕ ЗАНАТОМ

По казивању старијих бојација, бојацијски занат био је веома уносан. Бојило се „од јутра до сутра“. Бојило се свим данима и недељом (када је сезона бојења), само не у време црквених празника. Дућан је био пун радне снаге. Ту су били шегрти, калфе и мајстор са својом женом која га у његовој отсућности замењује у радњи. Шегрти су најмлађи чланови доведени на учење заната. Примани су од 13 до 15 година старости. Када доведе сина да учи занат, отац би говорио мајстору: „Теби месо, мени кости“, што значи — нека научи занат, па макар на њему остале само кости. Шегрта је мајстор хранио, облачио, а спавао је у некој споредној просторији. Он се у почетку мало задржавао у радњи и био је десна рука мајсторици при обављању тежих кућних послова. Поред тога, одржавао је ред и чистоћу у дућану. Једина пракса била му је проведено време у дућану када се боји. После две до две и по године шегрт је полагао калфенски испит. Испит се полаже код другог мајстора, а задатак шегрта је био да нешто обоји, првенствено вуну. Било је случајева да мајсторски синови који су учили занат код својих очева или других мајстора нису полагали калфенски испит, већ је било довољно да њихови очеви писмено обавесте старешину еснафа да су њихова деца „изучила“ занат, или су их формално подвргавали испиту, колико да се задовоље прописи. Остали шегрти, синови сељачких и „неугледних“ родитеља морали су да пролазе кроз оцену испитне комисије.⁸

Калфа је имао знатно бољи статус. Он је бојио вуну, замењивао мајстора у дућану (примао и издавао робу), па је и материјално награђиван. Када је калфа по мишљењу мајстора овладао занатом, он полаже мајсторски испит. На испиту се морало, поред теоријског знања (које је раније било споредно), полагати и практично, што је за полагање овог испита било примарно. По положеном испиту калфа је остајао код мајстора док му се не укаже прилика да сам отвори радњу, а могао је да пређе и другом мајстору.

ЕСНАФСКА СЛАВА, ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА У ВЕЗИ БОЈАЦИЈСКОГ ЗАНАТА

Бојације су заједно са фризерима (берберима), лимарима, шлосерима и ковачима чинили један еснаф и славили заједничку славу „Три јерарха“ — 12 фебруар. Њу припрема домаћин славе, који се бира на годину дана. После сечења славског колача, бира се нови домаћин славе за наредну годину, што представља посебну част. Домаћин славе зове госте на ручак, а увече је занатлијска забава и „весело до зоре“. Од славског колача ујутру, по слави, мајсторова жена (домаћина славе), правила је попару, од које су сви укућани, као и особље у дућану, морали да пробају.

Код наших сељанки постоји веровање да „не ваља“ бојити средом, петком и осталим верским празницима. Градске бојације се нису овога придржавале и када је сезона посла нису гледали „кад је празник, а кад делник“.

Када је млад месец, „мена“, сељанке не доносе пређу на бојење. Уколико и донесу, моле мајстора да не боји тог дана, јер се „не ваља због стоке“.

Наше народно бојење помиње се и у народним умотворинама. За превртљиву и несталну особу каже се: „Мења боју као бојацијски ћуп“ или — „Није ти то бојацијски ћуп, да ставиш — па да одмах вадиш“, каже се за особу која хоће нешто на брзину да уради, а посао изискује више времена и труда.

За време другог светског рата бојације се нису бавиле бојењем, већ су углавном продавале боју. Јован Кубуровић, бојација, каже, да је за време масовног стрељања у Краљеву 1941. године поклатио народу пуно буре црне боје.

УЗРОК ГУБЉЕЊА ЗАНАТА

Данас у Краљеву постоје фирме ових бојација: Милована Тодоровића, који се бави хемијским чишћењем (ређе боји), Крсте Пантића, који хемијски чисти и боји, и Јулке Терзић, која искључиво боји и чији су дућан и радионица сачувани у свом аутентичном стању. Што је још интересантније, она још увек ради са радницима.

Једини и прави узроци губљења овог заната су: смањење сточног фонда, смањење потреба за пређом и тканинама са сеоских разбоја као и продирање градске моде у село.

НАПОМЕНЕ

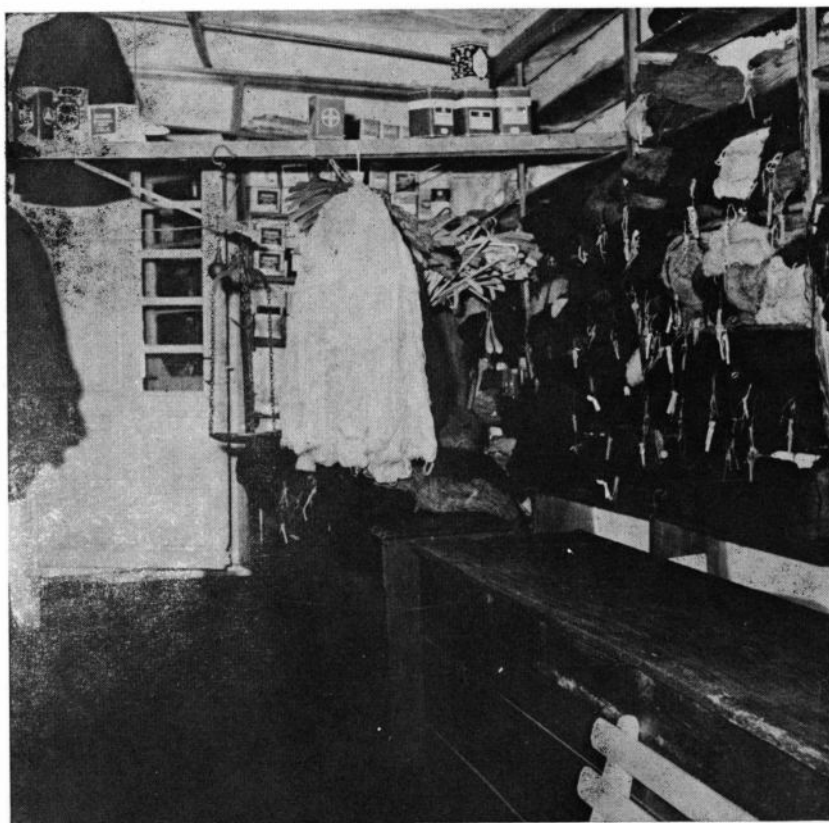
1. Војин Ивановић, Наше народно бојење, Гласник етнографског музеја, XVI, Београд, 1953, стр. 207.
2. Наша прошлост, Краљево, 1971, стр. 160.
3. Др Никола Вучо, Распадање еснафа у Србији, II, Београд, 1958.

ЛИТЕРАТУРА

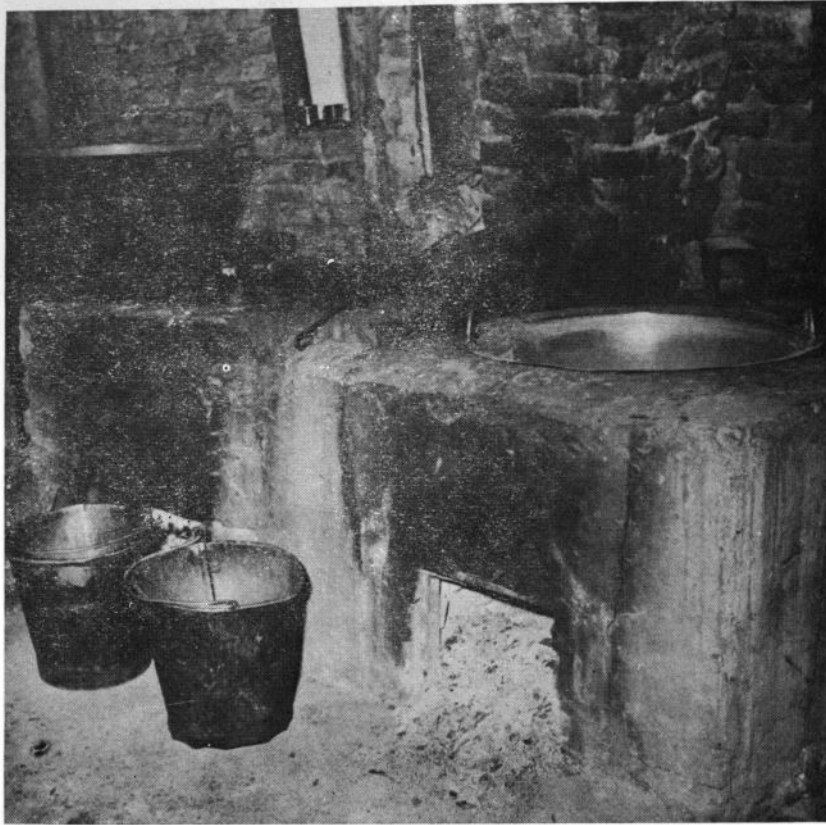
1. Др Никола Вучо, Распадање еснафа у Србији, II, Београд, 1958.
2. Војин Ивановић, Наше народно бојење, Гласник етнографског музеја, XVI, Београд, 1953.
3. Радмила Стојановић, Народна бојење и бојацијски занат у Лесковцу и околини, Лесковачки зборник, V, Лесковац, 1965.
3. Подаци занатске коморе среза Краљево од 1900. до 1945. године.
4. Изјаве бојација Јована Кубуровића, Јулке Терзић и Марије Живковић.

Сл. 1. Бојацијска радња

Сл. 2. Унутрашњост бојацијске радње

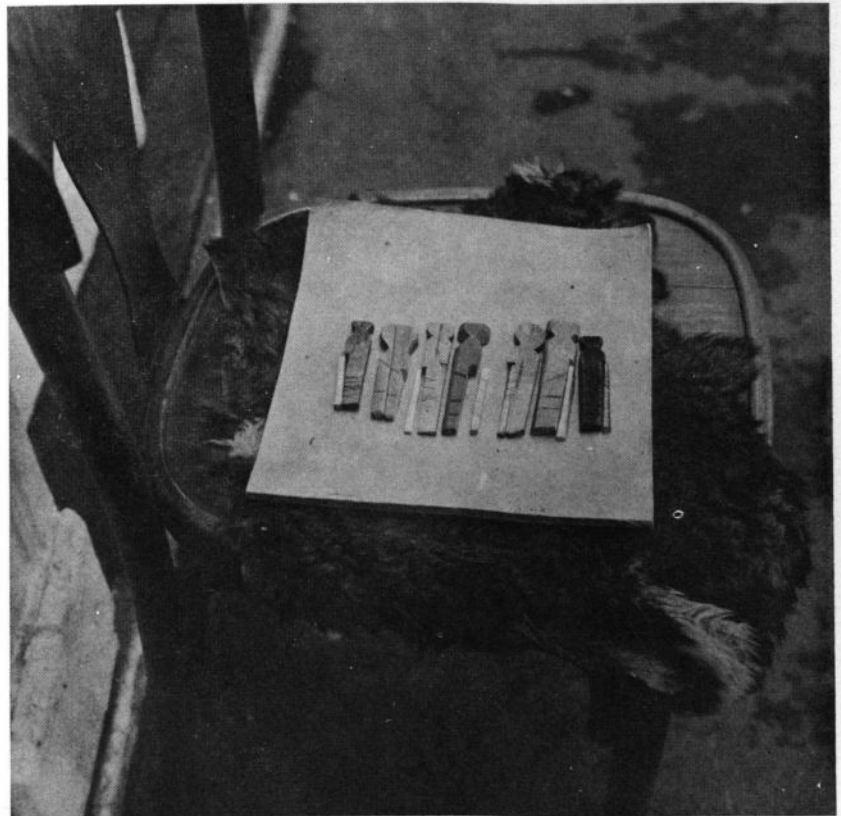
Сл. 3. Унутрашњост радионице

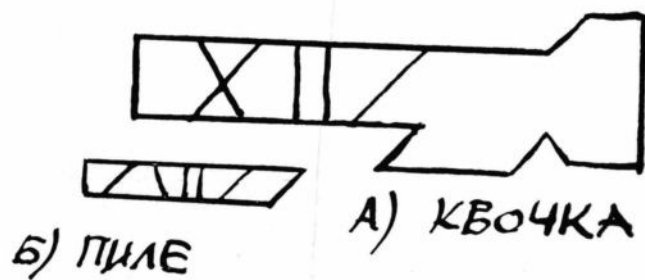
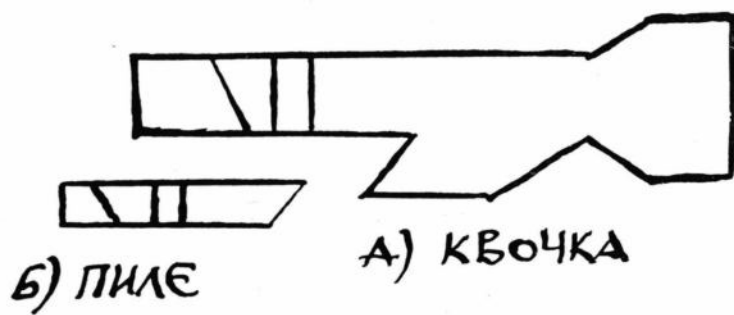
Сл. 4. Центрифуга за цеђење обојене пређе

Сл. 5. „Мустре“ или „Белси“

Сл. 6. Разне врсте рабоша

РАБОШИ